

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.03.010>

УДК 343:346.9

Т.А. РЕВЯКІНА, перший заступник директора
Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
МВС України, м. Дніпро, Україна
(orcid.org/0000-0001-8477-2267)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ключові слова: експерт, судова експертиза, висновок експерта, суд, господарський процес, процесуальний статус експерта, господарське судочинство.

Досліджено проблемні аспекти участі судового експерта у господарському судочинстві України. З позиції системно-структурного методу проведено з'ясування особливостей зміни статусу експерта як одного з інших учасників судового процесу після реформи господарського процесуального законодавства. Із застосуванням формально-логічного методу виявлено форми участі експерта у господарському судовому процесі та механізм їхньої реалізації. Застосуванням порівняльно-правового методу на прикладах судової практики розкрито зміст та співвідношення правового і процесуального статусу експерта у господарському судочинстві. Аргументовано, що зв'язок, взаємозалежність і взаємопереходи суб'єктної ланки господарського судочинства виду «експерт — судовий експерт — експерт-фахівець» відповідають категоріям «загальне — особливе — одиничне». Обґрунтовано положення про варіативний та періодичний характер набуття господарського процесуального статусу експерта, класифіковано характер підстав та форми участі експерта у господарському судовому процесі. Встановлено, що в ролі експерта, який відповідно до Господарського процесуального кодексу України може призначатися судом або залучатися учасником справи, тобто виступати суб'єктом, якому може бути доручено безпосереднє проведення експертизи, слід розглядати таких осіб: державний судовий експерт, приватний судовий експерт, експерт-фахівець. Запропоновано вважати загальною вимогою для них володіння спеціальними знаннями, необхідними для надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені запитання. Спеціальною вимогою для судових експертів — включення їх до державного Реєстру атестованих судових експертів. Обґрунтовано положення про варіативний характер набуття процесуального статусу експерта з ініціативи інших осіб, який ця особа отримує періодично та володіє непостійно, — на час доручення (призначення чи залучення) йому проведення та оформлення результатів експертного провадження на стадіях досудового розслідування та судового розгляду конкретної господарської справи. Доведено положення про динамічність вимог щодо кількості експертів та якості (клас, стаж, галузь) їхніх спеціальних знань, які залежать від виду (первинна, додаткова, повторна, комісійна, комплексна) й складності експертизи по справі. Встановлено, що механізм реалізації форм участі експерта у господарському судовому процесі має зобов'язальний характер, в якому експерт виступає як зобов'язана особа щодо прибуття до суду за його викликом з власної ініціативи або за заявою учасників справи.

Цитування: Ревякіна Т.А. Проблемні аспекти участі судового експерта у господарському судочинстві. *Економіка та право*. 2021, № 3. С. 10—20. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.03.010>

Вступ. Здійснення повного, всебічного та об'єктивного розгляду обставин справ в рамках господарського судочинства відіграє важливу роль у зміцненні законності та правопорядку, розвитку правової держави, забезпеченні закріплених законом принципів судочинства. Водночас, як основну форму використання спеціальних знань в умовах мінливої правової дійсності безумовно слід розглядати судову експертизу, адже через призму останньої можна простежити багато закономірностей сучасного розвитку господарського процесуального права загалом.

Новели Господарського процесуального кодексу України (далі ГПК), що набрали чинності наприкінці 2017 р., стосуються, зокрема, й статусу експерта, зумовлюють актуальність цього напрямку дослідження. Найголовніша відмінність, що й визначила відповідне поле наукових пошуків, полягає у зміні не лише форми, але й змісту таких засадничих понять як «судовий експерт», «судова експертиза», «висновок судового експерта», які у новій редакції ГПК позбулися прикметника «судовий», що виражав ознаку предмета (експертизи) та характеризував його належність до судочинства.

Тож не випадково, що експертна проблематика щодо вирішення спорів господарськими судами останнім часом набула широкого обговорення як серед науковців, так і серед практиків, оскільки висновок експерта має важливе значення у процесі доказування під час ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Як справедливо зазначає І.М. Попович, стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різноманітних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесел не обходить такої суспільної сфери, як сфера судочинства, а розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у господарській справі дає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави загалом. Водночас спостерігається не лише неузгодженість положень окремих нормативно-правових актів між собою, але й протиріччя конституційним принципам, а деколи — науковому розвитку певних галузей знань [1, с. 190].

На думку О. Заяць та Р. Скриньковського, судовий експерт (відповідно до чинного зако-

нодавства України) повинен розглядатися в трьох аспектах (як суб'єкт відповідальності) і може бути притягнутий до юридичної відповідальності, а саме: дисциплінарної відповідальності (як фахівець — перший аспект), матеріальної відповідальності (як суб'єкт цивільних (господарських) правовідносин — другий аспект), адміністративної та кримінальної (як суб'єкт процесуальної діяльності — третій аспект) [2, с. 3001].

Правовий статус експерта підпорядкований меті судового процесу та складається з його компетенції, визначеної процесуальними обов'язками, правами й правовими гарантіями належної реалізації ним своїх прав й обов'язків, а також його незалежності. Таку позицію займає В.М. Васильєв, додаючи, що оскільки експерт не є стороною процесу, не має особистої юридичної зацікавленості у розв'язанні справи, його участь у процесі зумовлена не правами, а обов'язком дати об'єктивний висновок з поставленого перед ним питання [3, с. 124].

Проте, не зважаючи на достатньо представницький обсяг публікацій, пов'язаних із участю експерта у господарському процесі, деякі актуальні питання, викликані насамперед змінами його процесуального статусу, вимагають подальшого аналізу й розвитку відповідних наукових положень.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних аспектів участі судового експерта в господарському судочинстві України. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання: з'ясувати особливості зміни статусу експерта як одного з інших учасників судового процесу після реформи господарського процесуального законодавства; розкрити зміст і співвідношення правового та процесуального статусу експерта у господарському судочинстві; виявити форми участі експерта у господарському судовому процесі та механізм їхньої реалізації.

Результати дослідження. *Проблеми суб'єктного складу експертизи у господарському судочинстві.* У ст. 62 ГПК до складу інших учасників судового процесу включено й експерта, яким відповідно до ст. 69 ГПК може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Натомість Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ «Про судову експерти-

зу» визначає коло судово-експертної діяльності так:

- 1) державні спеціалізовані установи;
- 2) територіальні філії державних спеціалізованих установ;
- 3) експертні установи комунальної форми власності;
- 4) судові експерти, які не є працівниками зазначених установ;
- 5) інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»).

Водночас Закон України «Про судову експертизу» визначає, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»). Тобто різниця між вимогами що встановлені, відповідно, кодексом до особи експерта та законом до особи судового експерта, полягає лише у термінологічній інтерпретації по суті однієї й тієї ж умови, а саме володіння: а) спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи (експерт); б) необхідними знаннями для надання висновку з досліджуваних питань (судовий експерт).

Подібні положення підсумовують, що, поперше, з точки зору категорій матеріалістичної діалектики, які відображають зв'язок, взаємозалежність і взаємопереходи явищ судово-експертної діяльності, поняття «експерт» слід вважати загальним, «судовий експерт» — особливим, «експерт-фахівець» — одиничним. По-друге, експертом у господарському процесі може бути будь-який фахівець, котрий володіє спеціальними знаннями, а не лише той, що пройшов атестацію та отримав кваліфікацію судового експерта.

Утім, останнім часом сформувалася позиція, частково підкріплена судовою практикою, що проведення експертизи може бути доручено лише судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Так, у постанові Південно-західного апеляційного господарського суду йдеться про те, що оскільки судовими експертами згідно зі ст.ст. 9, 10, 16 зазначеного вище Закону України «Про судову експертизу» можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту,

освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів, відсутність у ОСОБА_1 свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, відсутність його у відповідному реєстрі виключає можливість використання результатів проведеного ним дослідження, оформлених у Висновку експерта від 02.03.2020 як доказу. Відповідно до ст. 77 ГПК України такий доказ є недопустимим [4].

У рішенні Господарського суду м. Києва зазначається, що висновок судової лінгвістичної експертизи № 056/127 від 08.05.2019 виконано експертом (ОСОБА_1), який не є атестованим судовим експертом, а відомості про нього не включені до державного Реєстру атестованих судових експертів, що підтверджується наявною у матеріалах справи копією листа Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України від 13.01.2020. Водночас встановлено, що висновок № 056/127 від 08.05.2019 не містить жодного посилання на будь-яку атестовану та зареєстровану в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України, методику. Застосування експертом Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, є безпідставним, оскільки положення даної Інструкції поширюються винятково на судових експертів державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, яким ОСОБА_1 не є. За таких обставин висновок експерта від 08.05.2019 № 056/127 суд відхиляє як неналежний та недопустимий доказ у справі, і розцінює його як власну суб'єктивну думку експерта, обґрунтовану його власними науковими статтями, що вбачається із вказаного висновку [5].

Проте свою позицію у цій дискусії висловив і Верховний Суд, який вважає допустимим висновок експерта, наданий іншим фа-

хівцем з відповідної галузі знань, що не є судовим експертом. У постанові від 27.05.2021 у справі № 910/702/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду зазначає: «згідно з наведеними положеннями ГПК України та Закону України «Про судову експертизу» висновок експерта у господарській справі може бути наданий державною спеціалізованою установою, судовим експертом, який не є працівником такої установи та іншим фахівцем (експертом) з відповідної галузі знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» [6].

Аналогічна правова позиція викладена Верховним Судом у постанові від 21.04.2021 у справі № 910/701/17 [7].

Водночас варто зауважити, що криміналістичну, судово-медичну та судово-психіатричну експертизу можуть проводити винятково державні спеціалізовані установи (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»). Ці законодавчі положення підтверджені й судовою практикою Верховного Суду [8].

Отже, експертом, який відповідно до ч. 2 ст. 69 ГПК може призначатися судом або залучатися учасником справи, можуть виступати такі суб'єкти:

- а) державний судовий експерт (один і більше);
- б) приватний судовий експерт (один і більше);
- в) експерт-фахівець (один і більше).

Загальною вимогою для них є володіння спеціальними знаннями, необхідними для надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені йому запитання. Спеціальною вимогою для судових експертів є включення їх до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Проблеми співвідношення правового та господарського процесуального статусу експерта. Як показало проведене у попередньому дослідженні порівняння текстів ст. 69 ГПК та 72 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК), вони мають не тільки однакову назву «Експерт», а й абсолютно однаковий зміст. Аналогічні висновки можна зробити й після порівняння приписів статей 89 ГПК та 102 ЦПК «Вимоги до висновку експерта», так само як і статей 103 ГПК та 108 ЦПК «Проведення експертизи». Порівняння зазначених норм цивільного і господарського процесуального законодавства із відповідними стат-

тями Кодексу адміністративного судочинства України, а саме: а) ст. 68 «Експерт»; б) ст. 101 «Вимоги до висновку експерта»; в) ст. 106 «Проведення експертизи», здебільшого й у цьому випадку засвідчило повну однаковість текстів [9, с. 252].

Варто погодитися із думкою Р.С. Кіріна, що правовий статус судового експерта регламентується нормами як матеріального, так і процесуального права, тому слід розглядати його інтеграційні складові — матеріально-правовий та процесуально-правовий статус судового експерта. Останній регламентований приписами процесуальних галузей законодавства та має відповідну диференціацію на: а) кримінально-процесуальний; б) виконавчо-процесуальний; в) адміністративно-процесуальний; г) цивільно-процесуальний; д) господарсько-процесуальний. Матеріально-правовий статус судового експерта набувається особою з власної ініціативи, процесуально-правовий статус — з ініціативи інших осіб. З моменту набуття матеріально-правового статусу судового експерта особа володіє ним постійно до моменту його припинення з власної ініціативи або позбавлення з ініціативи інших осіб. Процесуально-правовий статус судового експерта особа отримує і володіє періодично — на час залучення його до проведення та оформлення експертного провадження на стадіях досудового розслідування та судового розгляду конкретної справи [10, с. 126—127].

У цьому аспекті позиція В.М. Васильєва відносно того, що експерт стає учасником процесу з моменту винесення судом ухвали про призначення експертизи, вбачається лише частково правильною. Так, В.М. Васильєв вважає, що підставою для призначення судової експертизи можна розглядати у двох аспектах: юридичному та фактичному. Під юридичною підставою розуміється правова норма, яка уповноважує за необхідності (або зобов'язує у певних випадках) призначити експертизу. Саме вона санкціонує відповідні відносини суду, що розглядає справу, з особою, яка має спеціальні знання, та іншими учасниками розглядуваної справи, зацікавленими у результаті експертизи, а також гарантує реалізацію цих відносин. Фактичною підставою призначення експертизи є потреба у використанні судом (органом досудового розслідування) спеціальних знань, у галузі яких обізнані експерти, для

з'ясування обставин, що їх можна визначити тільки за допомогою цих знань [3, с. 128].

Річ у тім, що момент набуття експертом процесуального статусу має розглядатися не лише в контексті його призначення судом, а й у разі його залучення учасником справи згідно з ч. 2 ст. 69 ГПК. Водночас експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права та обов'язки, що і експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду (ч. 6 ст. 101 ГПК). Окрім того, суд має право доручити проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, а в ухвалі призначити провідного експерта або експертну установу (ч. 2 ст. 100 ГПК).

Якщо суд призначив проведення експертизи експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність (ч. 2 ст. 103 ГПК).

Отже, для моменту набуття експертом процесуального статусу характерна варіативність, що проявляється у таких правомірних юридичних актах-діях:

1. Постановлення ухвали суду про призначення експертизи (первинної) у справі за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, в якій зазначається, серед іншого: а) особа (особи), якій доручено проведення експертизи (ч. 1 ст. 100 ГПК); б) експертна установа, якій доручено проведення експертизи (ч. 2 ст. 103 ГПК); в) кілька експертів чи експертних установ з призначенням провідного експерта або експертної установи (ч. 2 ст. 100 ГПК).

2. Постановлення ухвали суду про призначення комісійної експертизи у справі за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, в якій зазначається: не менш як два експерти одного напрямку спеціальних знань, яким доручено проведення експертизи (ч. 1 ст. 105 ГПК).

3. Постановлення ухвали суду про призначення комплексної експертизи у справі за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, в якій зазначається, серед іншого: не менш як два експерти з різних галузей знань або з різних напрямів у межах однієї галузі знань, яким доручено проведення експертизи (ч. 1 ст. 106 ГПК).

4. Постановлення ухвали суду про призначення додаткової або повторної експертизи у

справі за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, яка доручається тому самому або іншому експерту (експертам): а) якщо висновок експерта є неповним або неясним, суд може призначити додаткову експертизу (ч. 1 ст. 107 ГПК); б) за наявності сумнівів у правильності висновку експерта (необґрунтованість, суперечність з іншими матеріалами справи тощо), суд може призначити повторну експертизу, доручивши її проведення іншим експертам (ч. 2 ст. 107 ГПК).

5. Постановлення ухвали суду про призначення експертизи (первинної) у справі за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи, в якій зазначена експертна установа, якій доручено проведення експертизи (ч. 2 ст. 103 ГПК): а) після надходження до Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС (ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів — науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) документа про призначення та його реєстрації директор або заступник директора доручає керівнику відповідної лабораторії (відділу, сектору) організувати проведення судової експертизи або експертного дослідження; б) після надходження до ДНДЕКЦ та НДЕКЦ документа про призначення та його реєстрації директор або заступник директора безпосередньо призначає судового(их) експерта(ів) з урахуванням спеціалізації та кваліфікації; в) після надходження до ДНДЕКЦ та НДЕКЦ документа про призначення та його реєстрації директор або заступник директора передоручає проведення судової експертизи або експертного дослідження іншому судовому експерту (див.: п. 1 розд. III Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591).

6. Укладення договору на проведення експертизи на замовлення інших осіб (проведення експертних досліджень на договірних засадах) (ч. 1 ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», п. 5 підр. 5 розд. I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591; ч. 3

п. 4 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343): а) отримання письмової заяви (листа) ініціатора експертного дослідження (юридичної або фізичної особи) із зазначенням особи (осіб), які залучаються ним до проведення експертного дослідження; б) отримання письмової заяви (листа) ініціатора експертного дослідження (юридичної або фізичної особи) без зазначення особи (осіб), які залучаються до проведення експертного дослідження.

Тож виникнення процесуального статусу експерта у певній господарській справі, у випадку коли судом постановляється ухвала про призначення експертизи, де зазначена експертна установа, якій доручено проведення експертизи, не може бути пов'язане із даною ухвалою суду, адже ще не визначений експерт (експерти), який буде надавати висновок від свого імені і нести за нього особисту відповідальність.

За такого варіанта судової ухвали судово-експертний процес в аспекті набуття експертом процесуального статусу відбувається на підставі п. 12 підр. 1 розд. II Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України), затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ: а) розгляд матеріалів, поданих в експертне провадження, директором або заступником директора ДНДЕКЦ, НДЕКЦ; б) вчинення резолюції щодо доручення організації виконання судової експертизи чи експертного дослідження керівнику відповідного підрозділу або вчинення резолюції щодо доручення організації виконання судової експертизи чи експертного дослідження конкретному судовому(им) експерту(там); в) внесення працівником підрозділу документального забезпечення відповідних записів до реєстраційного журналу визначеного номенклатурою справ ДНДЕКЦ, НДЕКЦ; г) видача матеріалів під підпис зазначеному керівнику для організації подальшого виконання; д) проведення відповідної відмітки у папці-справі; е) призначення керівником відповідної лабораторії (відділу, сектору) судового(их) експерта(ів) для проведення судової експертизи або експертного дослідження з урахуванням спеціалізації та кваліфікації

(якщо він (вони) не призначені директором або заступником директора).

Отже, можна зробити висновок, отримання процесуального статусу експерта, по-перше, відбувається з ініціативи інших осіб; по-друге, має варіативний і непостійний характер; по-третє, може відбуватися як безпосередньо (із зазначенням особи експерта ініціатором), так і делеговано (доручення експертизи експертній установі); по-четверте, вимоги щодо кількості експертів та якості їхніх спеціальних знань змінюються залежно від виду й складності експертизи.

Проблеми форм та механізму участі експерта у господарському судовому процесі. Загальновизнано, що в сфері регулювання господарського процесуального права мають місце суттєві прояви диспозитивності. Причиною цього є те, що сторонами господарського судочинства виступають суб'єкти приватноправових відносин, і тому природа матеріально-правових відносин, незважаючи на публічність діяльності суду, не може бути знівельована, попри те, що йдеться про вирішення спору про право і розгляд господарської справи органом судової влади.

До того ж, господарський процес, маючи інструментальний характер і за своєю структурою та правовим режимом будучи специфічним і самостійним явищем, встановлює в ньому й відповідне місце експерта, віднесши його до складу інших учасників судового процесу (ч. 1 ст. 62 ГПК).

Водночас серед малодосліджених проблем постають взаємовідносини експерта як із господарським судом, так і з іншими категоріями учасників судового процесу, зокрема учасниками справ позовного провадження — сторонами та третіми особами. Ця тема, на відміну від вітчизняних науковців, визнана надзвичайно актуальною серед зарубіжних фахівців.

Наприклад, Пауль Робертс розглядає деякі можливості розумного призначення експертизи, підкреслюючи важливість сприяння та полегшення ефективного спілкування між експертами, юристами та судами, віддаючи перевагу помірним практичним засобам правового захисту перед радикальними діями [11].

Лоін М. Хоус на прикладі кримінального процесу повідомила, що учасники справи погодилися з тим, що досудове обговорення є важливою частиною підготовки досудового

розгляду, хоча адвокати захисту часто вважають за краще обговорювати спірні висновки з незалежним експертом. Учасники також побачили відповідальність за чіткі й послідовні експертні докази, які повинні бути розділені між судовими експертами та юристами-практиками, оскільки вони були разом представлені суду. Результати дослідження охоплюють підходи до професійного розвитку для подальшого поліпшення міждисциплінарного спілкування як в залі суду, так і за його межами [12].

Як вважає Люсіна Хекман комунікація судово-медичної експертизи у кримінальному судочинстві була відзначена як проблема в серії гучних звітів, упродовж понад десяти років. Судмедексперт повинен вміти ефективно обмінюватися складними науковими ідеями через міждисциплінарні кордони, охоплюючи поліцію, юристів і присяжних, в умовах, коли їх стримують процеси і процедури, що існують в рамках кримінального судочинства [13].

Дійсно, такі складові процесуального статусу експерта, як його права і обов'язки, в ГПК розглядаються як єдине ціле (ст. 69 ГПК), проте діяльність експерта в господарському судочинстві може мати дві форми: очна (діяльність експерта у судовому засіданні) та заочна (діяльність експерта поза межами суду). Водночас у цих формах проявляються й відповідні аспекти процесуального статусу експерта, виокремлення яких дає змогу здійснити аналіз приписів ГПК:

1. Експерт не може брати участі у розгляді справи, якщо він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи (ч. 2 ст. 37 ГПК).

2. Участь експерта у судовому засіданні під час попереднього розгляду даної справи відповідно як експерта не є підставою для його відводу (ч. 3 ст. 37 ГПК).

3. З підстав, зазначених у ст.ст. 35, 36 і 37 ГПК, експерт зобов'язаний заявити самовідвід (ч. 1 ст. 38 ГПК).

4. З підстав, зазначених у ст.ст. 35, 36 і 37 ГПК, експерту може бути заявлений відвід учасниками справи (ч. 2 ст. 38 ГПК).

5. Питання про відвід експерта вирішується складом суду, що розглядає справу (ч. 10 ст. 39 ГПК).

6. Учасники справи мають право ставити запитання експертам (п. 2 ч. 1 ст. 42 ГПК).

7. Не може бути представником в суді особа, яка бере участь у справі як експерт (ч. 1 ст. 59 ГПК).

8. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи; за відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ч. 4 ст. 69 ГПК); суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку (ч. 5 ст. 98 ГПК).

9. Експерт має право: а) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження; б) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків (п. 4, 5 ч. 6 ст. 69 ГПК).

10. У разі необхідності, зокрема за клопотанням учасника справи, можуть бути залучені експерти для участі в: а) огляді доказів за їхнім місцезнаходженням (ч. 3 ст. 82 ГПК); б) огляді речових доказів, що швидко псуються (ч. 2 ст. 83 ГПК).

11. Під час призначення експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд; з урахуванням обставин справи суд має право визначити експерта чи експертну установу самостійно; у разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза) (ч. 3 ст. 99 ГПК).

12. Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ч. 7 ст. 99 ГПК).

13. У разі необхідності суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, та за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо поставлених питань (ч. 4 ст. 100 ГПК).

14. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями (ч. 6 ст. 100 ГПК).

15. Експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати; призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання (ч. 2 ст. 102 ГПК).

16. Експертиза проводиться у судовому засіданні або поза межами суду, якщо: а) це потрібно у зв'язку з характером досліджень; б) об'єкт досліджень неможливо доставити до суду; в) експертиза проводиться за замовленням учасника справи (ч. 1 ст. 103 ГПК).

17. Якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей: а) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформлюється ухвалою; б) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені ГПК, та одержати у такого учасника письмовий дозвіл на його проведення (ч. 4 ст. 103 ГПК).

18. Розгляд справи та вчинення окремих процесуальних дій у закритому судовому засіданні проводяться з додержанням правил здійснення судочинства в господарських судах; під час такого розгляду можуть бути присутні лише учасники справи, експерти — у разі необхідності (ч. 10 ст. 8 ГПК).

Отже, окрім ознаки простору (у суді та поза ним) у процесуальному статусі експерта можна виділити його діяльність як учасника судового розгляду справи та як виконавця експертизи по справі. Ці види діяльності мають різну специфіку, обумовлену певними правами та обов'язками експерта.

Так, експертно-дослідницька діяльність полягає в проведенні самої експертизи. На даному етапі експерт насамперед застосовує свої спеціальні знання, методи, методики, досвід і навички для формулювання відповідей на поставлені перед ним запитання ініціатором експертизи (експертного дослідження). Зміст цього виду діяльності експерта складається з: проведення дослідження; виконання робіт, які безпосередньо пов'язані з проведенням ек-

пертизи (експертного дослідження) (візді на огляд об'єктів дослідження, надання та отримання консультацій тощо); оформлення результатів проведеної експертизи (експертного дослідження).

Діяльність експерта у судовому засіданні передбачає особисту (за певних умов — дистанційну виключно у приміщенні суду) участь в судовому засіданні та відповіді на запитання й роз'яснення, пов'язані з проведеним дослідженням і поданим ним висновком. На даному етапі експерт сприяє суду і бере участь у справі, пояснюючи логіку дослідження, вибір певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їхнього застосування, що належать до компетенції експерта. Крім того, варто зауважити, що участь експерта у судовому розгляді можлива лише з ініціативи суду, оскільки чинний ГПК не встановлює право участі експерта в судовому засіданні з власної ініціативи для роз'яснення даного ним висновку, а лише регламентує право суду за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку, а також обов'язок експерта з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи.

У складних випадках, коли для формулювання експертних питань необхідні спеціальні знання, а суд і учасники справи відчують певні труднощі, тактично грамотним рішенням є залучення до підготовки питань експерта, який і буде проводити експертизу. На даний момент в процесуальному законодавстві немає механізму, що забезпечував би можливість узгодження питань з особою, яка має спеціальні знання. З огляду на такі обставини вважаємо доцільним внесення відповідних змін до процесу організації проведення експертизи та експертного дослідження. За наявності можливості спілкування з експертом до стадії призначення експертизи у справі, на наш погляд, підвищився б якісний рівень не лише експертизи, а й господарського правосуддя загалом.

Висновки. Встановлено, що експертом, який відповідно до Господарського процесуального кодексу України може призначатися судом або залучатися учасником справи, тобто виступати суб'єктом, якому може бути доручено

безпосереднє проведення експертизи, можна призначати тихих осіб: державного судового експерта; приватного судового експерта; експерта-фахівця. Аргументовано, що зв'язок, взаємозалежність і взаємопереходи суб'єктної ланки «експерт» — «судовий експерт» — «експерт-фахівець» відповідають категоріям «загальне» — «особливе» — «одиничне». Запропоновано вважати загальною вимогою для них володіння спеціальними знаннями, необхідними для надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені запитання. Спеціальною вимогою для судових експертів — включення їх до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Обґрунтовано положення про варіативний характер набуття процесуального статусу експерта з ініціативи інших осіб, який цей фахівець отримує періодично і володіє непостійно, — на час доручення (призначення чи залучення) йому проведення та оформлення результатів експертного провадження на стадіях досудового розслідування та судового розгляду конкретної господарської справи.

Класифіковано характер підстав набуття процесуального статусу експерта: а) імперативний — постановлення ухвали суду, де зазначена особа (особи), яким доручено проведення експертизи (експерта призначає суд); б) імперативно-бланкетний — постановлення ухвали суду, де зазначена експертна установа, якій доручено проведення експертизи (експерта призначає керівник експертної установи (за дорученням суду) або керівник її структурного підрозділу (за дорученням керівника)); в) диспозитивний — договір з експертом, укладений за письмовою заявою (листом) ініціатора експертного дослідження (юридичної або фізичної особи) (експерта залучає

учасник справи); г) диспозитивно-бланкетний — договір з експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) ініціатора експертного дослідження (юридичної або фізичної особи) (експерта призначає керівник експертної установи (за дорученням суду) або керівник її структурного підрозділу (за дорученням керівника)).

Доведено положення про динамічність вимог щодо кількості експертів та якості (клас, стаж, галузь) їхніх спеціальних знань, які залежать, здебільшого, від виду (первинна, додаткова, повторна, комісійна, комплексна) й складності експертизи по справі.

Виявлено форми участі експерта у господарському судовому процесі, що поділяються таким чином: за територіальним критерієм на очну (діяльність експерта у судовому засіданні) та заочну (діяльність експерта поза межами суду); за критерієм змісту експертної діяльності на експертно-дослідницьку (діяльність експерта як виконавця експертизи по справі, автора (укладача) обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку) та експертно-роз'яснювальну (діяльність експерта як учасника судового засідання з надання усних роз'яснень та пояснень щодо його висновку, а також відповідей на питання суду та учасників справи); за критерієм змісту процесуальної діяльності на організаційно-процесуальну (обрання, відвід, заборони) та судово-процесуальну (виклик, опитування, залучення, поведження з об'єктом, відносини з суб'єктами).

Встановлено, що механізм реалізації форм участі експерта у господарському судовому процесі має зобов'язальний характер, в якому експерт виступає як зобов'язана особа щодо прибуття до суду за його викликом з власної ініціативи або за заявою учасників справи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Попович І.М. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в господарському судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр.* 2019. № 20. С. 190—206. <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.14>
2. Заяць О., Скриньковський Р. Проблемні аспекти участі експерта у цивільному судочинстві України. *Trajectory Nauki = Path of Science*. 2019. Т. 5. № 9. С. 3001—3011. <http://dx.doi.org/10.22178/pos.50-3>
3. Васильєв В.М. Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Право*. 2020. Т. 21. № 1. С. 120—132. https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08
4. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 18.03.2021 у справі № 916/3236/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95639519> (дата звернення: 10.05.2021).

5. Рішення Господарського суду м. Києва від 24.09.2020 у справі № 910/12248/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92068780> (дата звернення: 10.05.2021).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27.05.2021 у справі № 910/702/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97242611> (дата звернення: 10.05.2021).
7. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ щодо захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством Касаційного господарського суду від 21.04.2021 у справі № 910/701/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501275> (дата звернення: 10.05.2021).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.09.2019 у справі № 926/2275/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84284220> (дата звернення: 10.05.2021).
9. Ревякіна Т.О. Статус судового експерта у господарському та цивільному процесі: порівняльний аналіз. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 27 лют. 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. С. 252—256.
10. Кірін Р.С. Окремі проблеми регламентації статусу експерта у кримінальному процесуальному законодавстві. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 124—127.
11. Roberts P. Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis. *Philosophical Transactions B. Biological Sciences*. 2015. Vol. 370. Iss. 1674. <https://doi.org/10.1098/rstb.2014.0256>
12. Howes L.M. «Sometimes I give up on the report and ring the scientist»: Bridging the gap between what forensic scientists write and what police investigators read. *Policing and Society*. 2017. Vol. 27. Iss. 5. P. 541-559. <https://doi.org/10.1080/10439463.2015.1089870>
13. Hackman L. Communication, forensic science, and the law. *WIREs Forensic Science*. 2021. 3:e1396. <https://doi.org/10.1002/wfs2.1396>

Надійшла 10.07.2021

REFERENCES

1. Popovych I.M. Problemni pytannia pryznachennia ta provedennia sudovoi ekspertyzy v hospodarskomu sudochynstvi. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr.* 2019. No. 20. P. 190-206. <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.14> [in Ukrainian].
2. Zaiats O., Skrynkovskiy R. Problemni aspekty uchasti eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Traektorii Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. No. 9. P. 3001—3011. <http://dx.doi.org/10.22178/pos.50-3> [in Ukrainian].
3. Vasyliiev V.M. Sudova ekspertyza u tsyvilnomu ta hospodarskomu provadzhenni yak okrema forma zastosuvannia spetsialnykh znan. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr. Pravo*. 2020. Vol. 21. No. 1. P. 120-132. https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_08 [in Ukrainian].
4. Postanova Pivdenno-zakhidnoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 18.03.2021 u spravi No. 916/3236/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95639519> [in Ukrainian].
5. Rishennia Hospodarskoho sudu m. Kyieva vid 24.09.2020 u spravi No. 910/12248/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92068780> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 27.05.2021 u spravi No. 910/702/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97242611> [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv palaty dlia rozghliadu sprav shchodo zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti, a takozh pov'iazanykh z antymonopolnym ta konkurentnym zakonodavstvom Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 21.04.2021 u spravi No. 910/701/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501275> [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 16.09.2019 u spravi No. 926/2275/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84284220> [in Ukrainian].
9. Reviakina T.O. Status sudovoho eksperta u hospodarskomu ta tsyvilnomu protsesakh: porivnialnyi analiz. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 27 liut. 2020 roku). Kyiv-Mariupol, 2020. P. 252-256 [in Ukrainian].
10. Kirin R.S. Oкремі проблеми rehlamentatsii statusu eksperta u kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi. *Kryminalne sudochynstvo: suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 28 trav. 2021 r.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2021. P. 124-127 [in Ukrainian].
11. Roberts P. Paradigms of forensic science and legal process: a critical diagnosis. *Philosophical Transactions B. Biological Sciences*. 2015. Vol. 370. Iss. 1674. <https://doi.org/10.1098/rstb.2014.0256>
12. Howes L.M. "Sometimes I give up on the report and ring the scientist": Bridging the gap between what forensic scientists write and what police investigators read. *Policing and Society*. 2017. Vol. 27. Iss. 5. P. 541-559. <https://doi.org/10.1080/10439463.2015.1089870>
13. Hackman L. Communication, forensic science, and the law. *WIREs Forensic Science*. 2021. 3:e1396. <https://doi.org/10.1002/wfs2.1396>

Received 10.07.2021

T.A. Revyakina

Dnepropetrovsk research forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8477-2267

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PARTICIPATION OF THE FORENSIC EXPERT IN THE ECONOMIC COURT PROCEEDINGS

The purpose of the article is to study the problematic aspects of the participation of a forensic expert in the economic proceedings of Ukraine. The reliability of the results and conclusions obtained is provided by a combination of research methods at the general scientific and special levels. In particular, from the standpoint of the systemic-structural method, the authors clarified the specifics of the change in the status of an expert as one of the other participants in the trial after the reform of the economic procedural legislation. Using the formal-logical method, the author identifies the forms of expert participation in the business process and the mechanism for their implementation. Using the comparative legal method on examples of judicial practice, the content and correlation of the legal and procedural status of an expert in economic proceedings are revealed. It is argued that the connection, interdependence and mutual transitions of the subject link of economic proceedings of the form: expert—judicial examiner—expert—professional correspond to the categories general—special—single. The provision on the variable and periodic nature of acquiring the economic procedural status of an expert has been substantiated, the nature of the grounds for its acquisition has been classified into types of imperative, imperative blanket, dispositive, dispositive-blanket and forms of expert participation in the economic process according to the criteria of territoriality, the content of expert and procedural activities. It has been established that, in accordance with the Economic Procedural Code of Ukraine, an expert can be appointed by the court or attracted by a participant in the case, that is, act as a subject who can be entrusted with the direct examination, such persons should be considered as: a state forensic expert; private forensic expert; professional expert. It is proposed to consider it a general requirement for them to possess the special knowledge necessary to provide a reasoned and objective written opinion on the questions posed. A special requirement for forensic experts is their inclusion in the state Register of certified forensic experts. The provision on the variable nature of the acquisition of the procedural status of an expert on the initiative of other persons, which this person receives periodically and does not possess permanently—at the time of assignment (appointment or involvement) to him, to conduct and formalize the results of expert proceedings at the stages of pre-trial investigation and judicial consideration of a specific economic case, has been substantiated. The article proves the provision on the dynamism of the requirements for the number of experts and the quality (class, experience, industry) of their special knowledge, which mainly depend on the type (primary, additional, repeated, commission, complex) and complexity of the examination of the case. It has been established that the mechanism for implementing the forms of participation of an expert in the economic process is of a binding nature, in which the expert acts as an obliged person regarding arrival at the court upon his summons on the basis of his own initiative or at the request of the participants in the case.

Keywords: expert, forensic examination, expert opinion, court, economic process, procedural status of the expert, commercial court proceedings.